

Agnieszka Chrzanowska

(Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie)

ROLA ARCHIWUM INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ W OPRACOWANIU ZBIORÓW STUDIUM POLSKI PODZIEMNEJ W LONDYNIE W LATACH 2013–2015

Studium Polski Podziemnej w Londynie jest jedną z instytucji archiwalnych i naukowych poza granicami kraju, z którą Instytut Pamięci Narodowej prowadzi współpracę. SPP zostało powołane 29 października 1946 r., a formalnie funkcjonuje od 19 lutego 1947 r., kiedy podpisano akt jego utworzenia. Wśród założycieli byli m.in.: gen. Tadeusz Bór-Komorowski, gen. Tadeusz Pełczyński, gen. Antoni Chruściel, płk Kazimierz Iranek-Osmecki, kpt. Tadeusz Żencykowski i kpt. Andrzej Pomian. Studium powołano celem gromadzenia i przechowywania dokumentów Polskiego Państwa Podziemnego oraz zbiorów bibliotecznych, a także kwalifikowania do druku prac dotyczących państwa podziemnego. Od 1948 r. jego siedzibą jest dom przy 11 Leopold Road w dzielnicy Ealing w Londynie. W 1988 r. podpisano umowę o połączeniu SPP z Instytutem Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego¹.

Zbiór archiwalny SPP obejmuje około 250 metrów bieżących. Tworzą go przede wszystkim akta Oddziału Specjalnego (Oddziału VI) Sztabu Naczelnego Wodza wchodzące w skład dwóch głównych zespołów archiwalnych: zespołu A – Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza i zespołu SK-Skrzynie, oraz akta Ministerstwa Spraw Wewnętrznych – Wydziału Krajowego. Studium przechowuje 63 kolekcje rzeczowe i osobowe. Wśród pierwszych można wymienić takie jak: Kobiety żołnierze AK/PWSK, Polska administra-

¹ Zob. A. Suchcitz, *Informator o Studium Polski Podziemnej 1947–1997*, Londyn 1997, s. 10–27; *idem, Zarys dziejów Studium Polski Podziemnej [w:] Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, oprac. zbiorowe, Warszawa 2015, s. 29–38.

cja na terenie brytyjskiej strefy okupacyjnej w Niemczech, Cichociemni, Pułk AK „Baszta”, Harcerstwo w Polsce, Rada Narodowa RP, Egzekutywa Zjednoczenia Narodowego, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” czy Radio Wolna Europa. Z kolei wśród drugich warto wspomnieć o kolekcjach: Tadeusza Bora-Komorowskiego, Kazimierza Iranka-Osmeckiego, Przemysława Kraczkiewicza, Franciszka Demela, Tadeusza Pelczyńskiego, Józefa Mackiewicza, Władysława Bartoszewskiego czy Tadeusza Żenczykowskiego. W Studium znajdują się ponadto teki personalne żołnierzy AK i żołnierzy Oddziału VI Sztabu NW, akta komisji weryfikacyjnych AK, relacje i opracowania, prasa i broszury konspiracyjne, fotografie, filmy i mapy².

Umowa o współpracy pomiędzy SPP a IPN została zawarta 30 stycznia 2008 r. Zakłada m.in. opracowanie zespołów, zbiorów i kolekcji materiałów archiwalnych z zasobu SPP oraz edycję źródeł będących w posiadaniu Studium i Instytutu w formie serii wydawniczych. W oparciu o to porozumienie pracownicy Archiwum IPN opracowali zespół archiwalny SK-Skrzynie. Prace wykonywane były w ramach zespołu badawczego przygotowującego reedycję serii wydawniczej „Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945”³.

Opracowanie archiwalne zespołu SK rozpoczęto w maju 2013 r., a zakończono w sierpniu 2015 r. Z ramienia Archiwum IPN prace wykonywane były przez Agnieszkę Chrzanowską – starszą archiwistkę Samodzielnej Sekcji Badań Archiwalnych i Edycji Źródeł, oraz Artura Janczewskiego – starszego inspektora Wydziału Obsługi Bieżącej.

Zespół SK swoją nazwę bierze od metalowych skrzyń, w których akta były przechowywane. W latach osiemdziesiątych zostały one z nich wypakowane, podzielone na podzespoły od SK 1 do SK 42, zewidencjonowane i udostępnione badaczom⁴.

Materiały te to akta Oddziału VI, od 1942 r. funkcjonującego pod nazwą „Oddział Specjalny Sztabu Naczelnego Wodza”, oraz akta Komisji Likwidacyjnej Specjalnej. Oddział VI odpowiedzialny był za utrzymywanie łączności pomiędzy Sztabem Naczelnego Wodza a Komendą Główną ZWZ-AK. W 1945 r. Oddział Specjalny został przekształcony w Komisję Likwidacyjną Specjalną, której zadaniem była m.in. likwidacja baz i placówek wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK, uporządkowanie spraw personalnych, finansowych i materiałowych oraz uporządkowanie archiwum byłego Oddziału Specjalnego. Ramy chronologiczne zespołu SK to lata 1939–1948.

Po przeprowadzeniu studiów wstępnych przystąpiono do przeglądu materiałów archiwalnych. Wydzielono wówczas sześć serii. Trzy z nich wyłączono z zespołu SK: dokumenty dotyczące Polaków na terenie brytyjskiej strefy okupacyjnej Niemiec włączono do kolekcji 21 Polska administracja na terenie anglosaskiej okupacji w Niemczech 1945–1947 [1955]. Komisje weryfikacyjne AK 1945–1950; prasę przydzielono do już istniejącego zespołu Prasa; z serii zawierającej materiały do wydawnictwa SPP *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 3: *Armia Krajowa* utworzono odrębną kolekcję 63.

² *Idem, Informator o Studium...*, s. 89–155; <http://www.pism.co.uk/archiwum.htm> (dostęp 5 VII 2016 r.).

³ Umowa o współpracy zawarta 30 stycznia 2008 r. pomiędzy Instytutem Pamięci Narodowej – Komisją Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu a Studium Polski Podziemnej; Protokół dodatkowy z 22 lutego 2011 r. do umowy z 30 stycznia 2008 r. pomiędzy Instytutem Pamięci Narodowej – Komisją Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu a Studium Polski Podziemnej w Londynie.

⁴ A. Suchcitz, *Informator o Studium...*, s. 99.

Pozostałe trzy serie stanowią zespół SK-Skrzynie. Są to akta Biura do Spraw Krajowych/Oddziału VI/Oddziału Specjalnego oraz Komisji Likwidacyjnej Specjalnej, akta baz i placówek wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK, akta finansowe centrali Oddziału VI oraz baz i placówek⁵. Do pierwszej serii włączono 22 notatniki tzw. TP2 (teki personalne), zawierające skorowidz alfabetyczny do ewidencji personalnej i ewidencji pracowników Oddziału VI Sztabu NW, prowadzonej przez kierownika Wydziału Personalnego mjr. Józefa Kwiecińskiego, oraz ewidencję personalną, pseudonimów i nazwisk z paszportów pracowników baz łączności o numerach 10 i 11, bazy „Capri” i placówek w Kairze oraz we Francji.

W ramach wydzielonych serii przystąpiono do nadania układu jednostkom archiwalnym, odtwarzając system kancelaryjny prowadzony według liczb w dzienniku podawczym. Dzienniki podawcze do tych akt znajdują się w zespole A – Oddział VI Sztabu NW⁶. Jednostkom nadano nowe sygnatury od 1 do 1150, z pozostawieniem starych sygnatur, które weszły już do obiegu naukowego. W prace zostali włączeni archiwiści delegowani do SPP przez Naczelną Dyрекcyję Archiwów Państwowych: Agnieszka Wopińska – archiwistka Oddziału V Archiwów Społecznych Archiwum Akt Nowych, oraz Rafał Sztarski – archiwista z Archiwum Państwowego w Warszawie – Oddziału w Grodzisku Mazowieckim. Z ich pomocą przystąpiono do porządkowania i paginowania dokumentów w ramach jednostek. Akta zostały zapakowane do bezkwasowych teczek archiwalnych i opisane. Zespół obejmuje 21 mb.

W zespole SK-Skrzynie można wyodrębnić kilka grup tematycznych akt. Wyróżniającą się grupę stanowią akta kancelarii Biura do Spraw Krajowych/Oddziału VI/Oddziału Specjalnego Sztabu NW oraz Komisji Likwidacyjnej Specjalnej. Jest to łącznie 108 j.a. ułożonych zgodnie z liczbą dziennika za konkretne lata, posegregowanych według nadanych klauzul tajności (w tym akta opisane jako tajne do spalenia za lata 1940–1945). Wśród materiałów znajdują się m.in.: rozkazy wewnętrzne i schematy dotyczące organizacji oddziału i jego poszczególnych referatów oraz baz i placówek, sprawozdania z działalności baz i placówek, instrukcje, wytyczne, zarządzenia, korespondencja z KG ZWZ-AK – głównie depesze dotyczące sytuacji wojskowej i politycznej w okupowanym kraju, stosunków w społeczeństwie, przygotowań do przeprowadzenia powszechnego powstania, przebiegu oraz upadku powstania warszawskiego, akta dotyczące utworzenia i funkcjonowania Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia oraz wytyczne wstępowania do korpusu. Zebrano tu również korespondencję z oddziałami Sztabu NW, Ministerstwem Skarbu i Ministerstwem Obrony Narodowej. W materiałach archiwalnych opisanych jako korespondencja z władzami brytyjskimi znajdują się dokumenty na temat łączności i transportu do kraju, szkolenia kandydatów do pracy w kraju, przerzutu skoczków, wykonywanych operacji lotniczych nad Polską oraz spraw finansowych.

Obszerną grupą akt w zespole są dokumenty ewidencyjne pracowników Oddziału VI Sztabu NW. Obok wspomnianych już notatników TP2 są to m.in.: wykazy oficerów i szeregowych będących w dyspozycji Oddziału Personalnego Sztabu NW, wykazy stanów Oddziału Specjalnego, miesięczne raporty stanów, kartoteka personalna osób pozostających w dyspozycji szefa Oddziału Specjalnego, listy imienne uczestników

⁵ Zob. Inwentarz zespołu archiwalnego skrzynie (SK), http://studium.org.uk/images/PDF_CATALOGUES/SK_aktualny-od_2015-08-31.pdf (dostęp 5 VII 2016 r.).

⁶ Zob. Inwentarz zespołu archiwalnego A (Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza), http://studium.org.uk/images/PDF_CATALOGUES/A.pdf (dostęp 5 VII 2016 r.).

**Studium Polski Podziemnej w Londynie – widok współczesny
(fot. A. Chrzanowska)**

**Pracownia naukowa im. Haliny Czarnockiej
(fot. A. Chrzanowska)**

Archiwalia Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza
(fot. A. Chrzanowska)

kursów organizowanych przez Wydział Wyszkożenia Oddziału Specjalnego, listy przybranych nazwisk kursantów, wykazy kandydatów zgłoszonych do pracy w kraju, wnioski odznaczeniowe oraz awansowe na podoficerów i oficerów, a także wykazy żołnierzy przeniesionych do dyspozycji wojskowych władz alianckich.

Dużą część stanowią kwestionariusze żołnierzy AK przydzielonych do II Korpusu Polskiego na temat działalności w konspiracji, wypełniane w latach 1945–1946.

W zespole znajduje się również grupa akt związanych z wyszkoleniem skoczków i kurierów, które powstały w czasie działalności Kursu Odprawowego Wydziału Wyszkożenia. Zachowały się liczne opracowania, które miały przygotować kandydatów do pracy w kraju, np.: „Życie codzienne w Polsce”, „Gestapo – charakterystyka” czy „Łączność w działaniach dywersyjnych”. Oprócz tego w zespole można odnaleźć: deklaracje i zobowiązania skoczków, wykazy grup skoczków i opinie o nich, awanse skoczków i żołnierzy placówek wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK, wiadomości o ich losach, a także dokumentację dochodzeń w sprawie śmierci skoczków, w tym jednej z bardziej znanych spraw – śmierci mjr. Leopolda Krizara, dowódcy Ośrodka Wyszkożenia nr 10, który zginął podczas zrzutu w październiku 1944 r.

Inną grupę stanowi korespondencja pomiędzy Oddziałem VI/Oddziałem Specjalnym a Oddziałem II Informacyjno-Wywiadowczym, m.in. meldunki, depeche, tygodniowe meldunki z sytuacji w okupowanym kraju, raporty dotyczące przemysłu niemieckiego, kolei, obiektów wojskowych, przymusowego wcielania do armii niemieckiej.

Jeśli chodzi o serię materiałów archiwalnych baz i placówek wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK, można wymienić akta dotyczące baz: na Węgrzech – krypt. „Romek”, w Rumunii – krypt. „Bolek”, w Sztokholmie – krypt. „Anna”, baz i placówek we Francji – krypt. „Moda”, w Jugosławii – krypt. „Sława”, Grecji – krypt. „Grzegorz”, Szwajcarii – krypt. „Wera”, „Panorama”, Portugalii – krypt. „Liza”, „Migdał”, Egipcie – krypt. „Pasza”, „Juno”. Akta te zostały ułożone w kolejności: dzienniki podawcze, skorowidze do dzienników podawczych, dzienniki doręczeń, depeche i pozostałe dokumenty. Najobszerniejszą część w tej serii stanowią materiały: Bazy nr 10 krypt. „Impudent”, Dowództwa krypt. „Elba”, bazy „Capri”, Głównej Bazy Przerzutowej, następnie funkcjonującej jako Baza nr 11. Odnaleźć można zarządzenia i rozkazy dowódców Ośrodka Wyszkożenia – płk. Leopolda Okulickiego i mjr. Leopolda Krizara – w sprawie organizacji ośrodka, programy kursów, listy kursantów, wykazy etatów personalnych ośrodka, dokumentację z kursów spadochronowych i odprawowych. W klarowny sposób odtworzono strukturę GBP/Bazy nr 11. Akta dotyczące tej bazy zostały ułożone w podserie, takie jak: Dowództwo, Adiutantura, Wydział Operacyjny, Wydział Finansowo-Gospodarczy, Kwatermistrzostwo, Kompania Łączności, Szefostwo Służby Materiału Wojennego. Z Bazy nr 11 zachowała się liczna korespondencja dowództwa z poszczególnymi okręgami KG AK w sprawie m.in. okresów czuwania, używanych kodów i sygnałów, warunków atmosferycznych, zapotrzebowania na sprzęt. W serii Dowództwo przechowywany jest dziennik czynności mjr. Jana Jaźwińskiego z pracy na stanowisku szefa Wydziału „S” Oddziału Specjalnego Sztabu NW i komendanta GBP we Włoszech, w którym zawarto: opis organizacji łączności lotniczej z krajem od 1940 r., opracowanie planów zrzutów, przebieg operacji zrzutów do kraju, przygotowanie wypraw poszczególnych samolotów, schematy operacji lotów, współpraca SOE ze Sztabem NW w zakresie realizacji zaopatrzenia dla AK, sprawa zmiany na stanowisku komendanta GBP. Z kolei w serii Wydział Operacyjny można znaleźć: dzienniki adiutanta Wydziału Opera-

cyjnego GBP/Bazy nr 11 por. Jerzego Zubrzyckiego, korespondencję z lotnikami, sygnały świetlne, kody, adresy kontaktowe i hasła dla skoczków, ewidencje zrzutów lotniczych, akta operacji lotów nad Polskę w poszczególnych sezonach.

Jedna j.a. zawiera materiały dotyczące Bazy nr 12, którą planowano utworzyć na terenie Wielkiej Brytanii w oparciu o Dywizję Grenadierów Pancernych dla materiałowego wsparcia powstania. Baza, formowana na podstawie rozkazu Naczelnego Wodza z 9 sierpnia 1944 r., ostatecznie nie rozpoczęła swojej działalności.

Serię materiałów archiwalnych baz i placówek zamykają dokumenty mjr. Jana Gorzki z likwidacji placówek Sztabu NW we Włoszech. Materiały te dotyczą m.in. likwidacji Bazy nr 11, utworzenia Szkoły Radiotechnicznej w Rzymie i placówki krypt. „Niebo”, kwestii podległości służbowej płk. Mariana Dorotycz-Malewicza „Ryszarda Hańczy”, od czerwca 1944 r. dowódcy placówek włoskich Oddziału Specjalnego Sztabu NW (Dowództwo krypt. „Elba”), względem II Korpusu Polskiego, notatki z rozmów mjr. Gorzki z gen. Tadeuszem Pełczyńskim, ambasadorem Kazimierzem Papéem, płk. Januszem Bokszczaninem czy płk. Wincentym Bąkiewiczem, a także jego sprawozdanie z działalności komórki Oddziału Specjalnego we Włoszech za czas od 25 listopada 1945 r. do 20 listopada 1946 r. Istotną częścią w tej grupie są dokumenty dotyczące likwidacji spraw pieniężnych i materiałowych, zamknięcia ksiąg kasowych i zdeponowania funduszy bazy włoskiej, następnie odnalezienia i otwarcia skrytek z pieniędzmi, ukrytych przez „Hańczy” u bonifratrów na Wyspie Tyberyjskiej. Znaleźć można również dokumenty z dochodzeń w sprawie śmierci płk. Mariana Dorotycz-Malewicza.

Ostatnią serią są akta finansowe – łącznie 382 j.a. Są to materiały rzadko wykorzystywane przez badaczy. Wśród preliminarzy budżetowych na pracę wojskową w kraju, wykazów wykonania budżetu, ksiąg wydatków Oddziału VI Sztabu NW oraz baz i placówek wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK, dowodów rachunkowo-kasowych czy protokołów pakowania pieniędzy przeznaczonych dla kraju można odnaleźć dokumenty kancelaryjne Referatu/Wydziału Finansowego, dokumenty organizacyjne, rozkazy, zarządzenia, instrukcje, które z rozdzielnika były kierowane do wydziału, korespondencję z innymi wydziałami Oddziału VI/Oddziału Specjalnego oraz bazami i placówkami. Są to cenne źródła, które mogą posłużyć do odtworzenia struktury oraz metod pracy Oddziału VI Sztabu NW. Obok tego w serii znajdują się liczne rozliczenia, dowody wpłat, wykazy uposażenia i zestawienia depozytów pieniężnych pracowników Oddziału VI oraz skoczków i kurierów – z podaniem stanowiska służbowego, nazwiska, nazwiska przybranego i pseudonimu. Wszystkie te informacje uwzględniono w sporządzonych opisach j.a.

Efektom prac grupy archiwistów jest także inwentarz archiwalny. Obejmuje on sygnaturę, starą sygnaturę, serię, tytuł j.a., daty skrajne, opis oraz uwagi. Od sierpnia 2015 r. zespół archiwalny ponownie udostępniany jest w Pracowni Naukowej im. Haliny Czarneckiej Studium Polski Podziemnej.

W wyniku zrealizowanego przez SPP projektu finansowanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz przy współpracy archiwistów IPN zespół archiwalny SK-Skrzynie został zdigitalizowany⁷. Zeskanowane jednostki archiwalne podłączono do systemu wyszukiwania treści we wszystkich zdigitalizowanych jednostkach archiwalnych.

⁷ Zob. <http://studium.org.uk/index.php/pl/ak-tualnosci-spp-londyn/projekty-stale-biezace/item/digitalizacja-akt-oddzialu-vi-sztabu-naczelnego-wodza-w-zbiorach-studium-polski-podziemnej-w-londynie> (dostęp 22 VIII 2016 r.).

Kopie cyfrowe z j.a. utworzone są w formacie plików jpg w rozdzielczości 300 dpi, przy zachowaniu 24-bitowej głębi kolorów. Pliki cyfrowe konwertowane są na wielostronicowy plik pdf, jeden plik pdf jest cyfrowym odzwierciedleniem jednostki archiwalnej. Dodatkowo podczas konwersji na plik pdf nanoszona jest przeszukiwalna warstwa OCR, umożliwiającą przeglądanie treści na zeskanowanym dokumencie. Efektem procesu digitalizacji wielu zespołów archiwalnych jest utworzenie indeksu, dzięki któremu możliwe jest przeszukiwanie treści we wszystkich zeskanowanych dokumentach. Wyszukiwanie odbywa się za pomocą zintegrowanej wyszukiwarki wbudowanej w oprogramowanie Adobe Acrobat. W celu szybkiego dostępu do treści każda cyfrowa jednostka archiwalna posiada unikatowe metadane umożliwiające identyfikację poszukiwanej treści z konkretną stroną w cyfrowej j.a. Dokumenty można przeglądać na specjalnie wydzielonym stanowisku komputerowym w pracowni SPP.

STRESZCZENIE

W artykule omówiono wkład Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w opracowanie zespołu archiwalnego SK-Skrzynie ze zbiorów Studium Polski Podziemnej w Londynie w latach 2013–2015. Pokróćce przybliżono metodę opracowania materiałów archiwalnych oraz zawartość zespołu, na który składają się akta Biura do Spraw Krajowych/Oddziału VI/Oddziału Specjalnego Sztabu Naczelnego Wodza/Komisji Likwidacyjnej Specjalnej, akta podległych mu baz i placówek wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK oraz akta finansowe. Opisano również proces digitalizacji zespołu oraz sposób udostępniania treści zeskanowanych dokumentów.

Słowa kluczowe: Studium Polski Podziemnej, zespół archiwalny SK-Skrzynie, Biuro do Spraw Krajowych, Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, Oddział Specjalny Sztabu Naczelnego Wodza, Komisja Likwidacyjna Specjalna, ZWZ, AK.

SUMMARY

This article discusses the contribution of the Archive of the Institute of National Remembrance in the preparation of an archival collection called “SK-Skrzynie” (“*Chests*”) of the Polish Underground Movement Study Trust in London in the years 2013–2015. The method of processing this archival material was shortly presented, as well as the content of the collection, comprising of files from the Bureau for Homeland Matters/Division VI/Special Division of the Staff of the Commander in Chief/Special Liquidation Committee, files from subordinated bases and posts for military foreign communication of the Union of Armed Struggle-Home Army, and financial records. The article also refers to the digitization process of the collection and the manner in which the contents of the scanned documents were made available.

Key words: The Polish Underground Movement Study Trust, archival collection called “SK-Skrzynie” (“*Chests*”), Bureau for Homeland Matters, Division VI of the Staff of the Commander in Chief, Special Division of the Staff of the Commander in Chief, Special Liquidation Committee, Union of Armed Struggle, Home Army.